

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-2>

Машков К. Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри політичних наук та права
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

REIMBURSEMENT OF EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL AID: ANALYSIS OF COURT PRACTICE

У статті досліджено підходи до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, що є ключовим аспектом забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Досліджено судову практику, яка демонструє підходи до розрахунку розміру компенсації та критерії, за якими суди оцінюють правомірність заявлених витрат. Розглянуто законодавчі основи та сучасні актуальні підходи та тенденції у сфері судової практики, що стосуються відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Аналізуються теоретичні аспекти відшкодування гонорару за правничу допомогу, зокрема на правовій природі гонорару та його місці в системі судової практики. Вивчаються основні закони та нормативно-правові акти, що регулюють це питання, з особливим наголосом на національному законодавстві та міжнародних стандартах. Відповідно сучасна судова практика досліджується через призму підходів та механізмів, що містять аналіз, моніторинг та оцінку відшкодування витрат на правничу допомогу. В статті наведені приклади, в яких суди відмовляли у повному або частковому відшкодуванні витрат на професійну правничу допомогу й відповідне пояснення таких відмов. Порівняльний аналіз різних судових практик як міжнародних, так й українських, полегшує визначення способу відшкодування витрат на правничу допомогу, й такий аспект дає можливість сформулювати підходи та тенденції в рамках національної судової практики. Наведені приклади європейського права, що дають можливість сформулювати основні підходи до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в межах української судової практики. В ході дослідження розглянуті аспекти, які постають перед сторонами у процесі доведення обґрунтованості та аргументування витрат на правничу допомогу. Відповідно проаналізовані моменти щодо підтвердження витрат на професійну правничу допомогу в рамках чинного законодавства й надалі підтвердження права на компенсацію. Встановлено, що тема проблем та перспектив розвитку судової практики у сфері відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є популярною у межах українського судочинства. Запропоновано рекомендації та настанови щодо вдосконалення підходів до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, що надалі удосконалили національне судочинство.

Ключові слова: відшкодування витрат, професійна правнича допомога, судова практика, оцінка витрат, компенсація витрат, уніфікація судових підходів.

The article examines approaches to reimbursement of expenses for professional legal assistance, which is a key aspect of ensuring the right to a fair trial. The author examines case law, demonstrating the approaches to calculating the amount of compensation and the criteria by which courts assess the legitimacy of the claimed expenses. The author analyzes the legislative framework and current relevant approaches and trends in the field of judicial practice related to reimbursement of expenses for professional legal assistance. The author analyzes the theoretical aspects of reimbursement of legal aid fees, in particular the legal nature of the fee and its place in the system of judicial practice. The main laws and regulations governing this issue are studied, with special emphasis on national legislation and international standards. Accordingly, the current judicial practice is studied through a prism of approaches and mechanisms that include the analysis, monitoring and evaluation of reimbursement of legal aid costs. The article provides examples where the courts have refused to fully or partially reimburse the costs of professional legal assistance and the relevant explanation for such refusals. A comparative analysis of various court practices, both international and Ukrainian, facilitates the determination of the method of reimbursement of legal aid costs, and this aspect makes it possible to formulate approaches and trends within the national court practice. The author provides examples of European law that make it possible to formulate the main approaches to reimbursement of expenses for professional legal assistance within the

framework of Ukrainian court practice. The study examines the aspects that the parties face in the process of proving the reasonableness and justification of legal aid expenses. Accordingly, the author analyzes the issues of confirming the costs of professional legal assistance within the framework of the current legislation and further confirming the right to compensation. The author establishes that the topic of problems and prospects for the development of judicial practice in the field of reimbursement of expenses for professional legal assistance is popular within the Ukrainian judicial system. The author offers recommendations and guidelines for improving approaches to reimbursement of expenses for professional legal aid, which will further improve the national judiciary.

Key words: *reimbursement of costs, professional legal aid, court practice, cost assessment, compensation of costs, unification of judicial approaches.*

Постановка проблеми. Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є вагомим елементом, що забезпечує чесний, законний та справедливий судовий процес [1, с. 165]. В рамках сучасних тенденцій актуальність даної теми супроводжується необхідністю гарантування рівноправного, паритетного та рівного доступу до правосуддя, тобто попри фінансовий стан.

В Україні процесуальні етапи відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу визначаються у статті 134 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) – попереднє визначення суми судових витрат на професійну правничу допомогу [2]; статті 137 ЦПК України – визначення розміру судових витрат на професійну правничу допомогу, що підлягають розподілу між сторонами шляхом подання заяви (клопотання) про відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу разом з детальним описом робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, і здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги, та доказами, що підтверджують здійснення робіт (надання послуг) і розміру судових витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи [2]; статті 141 ЦПК України розподіл судових витрат [2]. Відповідні положення передбачають можливість оплати витрат сторони, яка виграла справу, але їх практичне застосування ускладнюється численними перешкодами.

Відповідно одним з ключових аспектів є встановлення розміру витрат, які надалі будуть відшкодовані. Приміром, українська судова практика свідчить про те, що суди часто мають різні методи оцінки величини цих витрат [3, с. 174]. Існує практика, коли витрати на правничу допомогу зменшуються, що базується на недостатньому обґрунтуванні встановлених сум.

Аналіз та дослідження судової практики показує, що сьогодні сформовані чинники, які безпосередньо мають вплив на рішення суду, приміром: тривалість процесу, складність справи. Тому такі тенденції та підходи свідчать й доводять необхідність уніфікації механізмів, засобів та підходів до визначення розміру витрат на правничу допомогу, які насправді підлягають відшкодуванню. Міжнародні й українські дослідники розробляють методичні рекомендації, які розкривають підходи до оцінки витрат й подальших компенсацій. Для України в межах процесу євроінтеграції важливо врахувати європейський й міжнародний досвід для покращення системи відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Тому відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є доволі складним та багатограним процесом, що потребує системного, комплексного та формаційного підходів. Відповідно, варто оновлювати та вдосконалювати законодавство щодо судової практики відшкодування витрат на професійну правничу за допомогою уніфікації судових підходів та впровадження стабільних критеріїв до оцінки відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації, присвячені відшкодуванню витрат на професійну правничу допомогу, розкривають зростаючу зацікавленість науковців, дослідників, аналітиків та експертів. Андрєєва О., Гнатів О., Колісник С., Лікарчук Н., Мегзарі А., Рябов Д. відзначають, що в рамках сучасних тенденцій варто постійно вдосконалювати правове регулювання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу за допомогою впровадження цілісних критеріїв.

Вагомим аспектом є також узгодженість українського законодавства з європейськими

стандартами, що покращує та підвищує ступінь правової захищеності сторін у судовому процесі. Гушилик С., Калюжна А., Михайліна Т., Моїсеєнко Д., Свірін О. наголошують на квестіях, що виникають при проблемах та порушеннях законодавчих принципів щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Беляневич О., Заборовський В., Константинов А., Лук'янчиков О., Манзюк В. акцентують на необхідності подальших вдосконалень системи відшкодувань витрат на професійну правничу допомогу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз судової практики щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Завдання: проаналізувати та систематизувати судову практику щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу; розробити рекомендації для удосконалення відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Виклад основного матеріалу. Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є однією з головних складових правової системи держави, що сприяє функціонуванню цілісного та системного правосуддя. Відповідно до сучасної правової доктрини, відшкодування витрат на професійну правничу допомогу досліджується через призму «principle of justice», який передбачає компенсацію тим, хто звертався за юридичною допомогою [4]. Головним аспектом даного питання є те, що відшкодування витрат сприяє встановленню системи, коли фінансові обмеження не заважають здійсненню правосуддя повною мірою. Цей інститут передбачає не тільки виплати адвокатам, а й створив комплексний підхід до системи витрат на професійну правничу допомогу [5, с. 116].

Варто зауважити, що відшкодування витрат на професійну правничу допомогу управляється, регулюється та порядкується низкою принципів, які забезпечують обґрунтованість цих витрат. З огляду на це, у таблиці 1 представлено основні принципи відшкодування витрат на правничу допомогу.

У науковій літературі відзначається, що відшкодування витрат на правничу допомогу сприяє створенню в державі правової культури та формуванню правової держави, що дозволяє контролювати правовідносини. В Україні

Таблиця 1

Основні принципи відшкодування витрат на правничу допомогу

Принцип	Опис
Необхідність та обґрунтованість	Витрати мають бути обґрунтованими й суд розглядає питання щодо того, чи були витрати раціональними.
Пропорційність	Витрати мають бути пропорційними до складності справи.
«Smart tariffs»	Витрати повинні відповідати ринковим тарифам.
Чіткість та конкретність	Витрати повинні бути конкретизовані.
Зв'язок зі справою	Витрати повинні бути пов'язані зі судовою справою.
Узгодженість із клієнтом	Заздалегідь обговорена вартість.
Співмірність із вигодами	Співмірні з очікуваними результатами справи.
Покриття витрат	Розподіл витрат між сторонами в рамках прогнозування результатів справи.
Обмеження витрат	Суд має право встановити обмеження на розмір витрат.
Документальне підтвердження	Витрати мають бути підтверджені угодами, контрактами.

Джерело: власна розробка автора на основі [2; 6; 7; 8].

законодавча база щодо відшкодування витрат на правничу допомогу охоплює наступні нормативно-правові акти, а саме:

– Цивільний процесуальний кодекс України, приміром, стаття 137 цього кодексу передбачає, що витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги коштом держави. За результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами [2];

– Господарський процесуальний кодекс, приміром, 123 стаття – розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом [6];

– Кодекс адміністративного судочинства України, згідно зі статтею 134 цього кодексу витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги коштом держави [7];

– Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає права, обов'язки адвокатів та підходи до оплати послуг, які вони надають [8].

Сучасні експерти та правознавці сформува-ли основні підходи та тенденції, які визнача-

ють новітні аспекти відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, а саме:

- слідування тенденції до розширення права на відшкодування витрат на правничу допомогу, що передбачає чітке, детальне та досконале регулювання визначення розміру компенсації;

- контроль та моніторинг за компенсацією понесених витрат, які відповідають міжнародним стандартам;

- моніторинг за угодами, домовленостями та договорами, в яких прописані деталі про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу;

- встановлення принципу, який передбачає пропорційне відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, тобто суд має право зменшити суму відшкодування у тому випадку, якщо витрати на правничу допомогу є завищеними;

- певні судові системи, приміром, система безоплатної правової допомоги в Україні, Legal Aid в США, Legal Aid у Великій Британії, Legal Aid Ontario у Канаді впровадили принцип надання безоплатної правової допомоги для малозабезпечених громадян [9, с. 95–111; 10, с. 82–85].

Відповідно до вище зазначеного, судові витрати на професійну правничу допомогу, які підлягають компенсації, місять такі елементи, як: гонорар адвоката за представництво в суді; витрати на послуги надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; витрати на складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; витрати на збір доказів; витрати на оплату послуг помічника адвоката; витрати на прибуття до суду та очікування судового засідання; витрати на інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором.

Тобто, відповідно до статті 137 ЦПК України [2] та статей 19 й 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [8], судові витрати на професійну правничу допомогу, які надалі підлягають компенсації, є базовим складником правової допомоги. Тому визначення витрат та дефініції способів компенсації є важливими для функціонування «принципу доступності правосуддя» [11, с. 35].

Зокрема, саме стаття 137 ЦПК України встановлює чіткий перелік витрат, які повинні бути надалі компенсовані, враховуючи й витрати на правничу допомогу, що надається адвокатами в рамках судового розгляду [2].

Відповідно до чинного законодавства попереднє визначення суми судових витрат на професійну правничу допомогу є одним з етапів у процесі судової практики. Передбачається, що буде здійснений цілісний розрахунок та оцінка можливих витрат на професійну правничу допомогу, що допоможе сформувати єдиний фінансовий план витрат [12, с. 146]. Також такий підхід передбачає налагодження відповідних комунікативних зв'язків між адвокатом та клієнтом, що створює інтегральне розуміння вартості надання послуг.

Згідно з міжнародною правничою практикою існують прецеденти коли суди відмовляли у повному або частковому відшкодуванні витрат на професійну правничу допомогу, приміром:

- Європейський суд з прав людини відмовляє у відшкодуванні витрат на адвоката, коли подання не відповідає критеріям «sufficiently complex» і «manifestly ill-founded»;

- Міжнародний кримінальний суд відмовляє у відшкодуванні витрат на адвоката, якщо обвинувачений має достатні ресурси для оплати захисту;

- Міжнародний суд ООН відмовляє, приміром, якщо позов не є достатньо обґрунтованим або якщо є можливість забезпечити юридичну допомогу самостійно [13; 14, с. 107–109].

Така практика доводить, що відшкодування витрат на професійну правничу допомогу ґрунтується на критеріях: ресурсного потенціалу позивача чи обвинувачуваного; обґрунтованості справи; складності справи.

Оптимізація системи відшкодування витрат на професійну правничу допомогу дає можливість підвищити якість та ефективність правосуддя й разом з цим сприяє забезпеченню права і свободи людини [15, с. 223]. На мою думку, виходячи з аналізу наявної новітньої практики та теоретичних досліджень, варто впровадити наступні рекомендації та настанови щодо удосконалення системи відшкодування витрат на правничу допомогу:

- узгодження критеріїв для визначення обґрунтованості витрат, тобто система відшко-

дування витрат має базуватися на чітких механізмах, принципах та критеріях, що враховують об'єктивні чинники та складність справи;

- міжнародна практика відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, що передбачає встановлення фіксованої ставки на відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, але разом з тим має бути враховано національні та регіональні особливості;

- розробка та впровадження електронної системи подання та контролю витрат, що дозволить контролювати фіксовану ставку, яка відповідає чинному законодавству;

- запровадження «mechanisms of alternative dispute resolution», таких як медіація та арбітраж, що значно зменшить навантаженість на суди й відповідно знизить ставку на відшкодування витрат на професійну правничу допомогу;

- регулярний й постійний моніторинг та оцінка ефективності системи відшкодування витрат, який допоможе стабілізувати систему та виявити недоліки в ній [16, с. 96; 17, с. 61; 18, с. 87–80].

Тому вдосконалення системи відшкодування витрат на професійну правничу допомогу вимагає використання комплексного підходу, що охоплює вдосконалення нормативно-правової бази. Відповідно впровадження настанов та рекомендацій дасть можливість удосконалити систему відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, сприятиме ефективності судового процесу та забезпеченню права і свобод людини.

Висновки. Аналіз відшкодування витрат на професійну правничу допомогу свідчить про різні підходи до судової практики щодо обґрунтованості та розміру таких витрат. Існує певна невизначеність в підходах до цілісної системи відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, що супроводжується не однозначними рішеннями й порушеннями прав і свобод людини. Паралельно з цим суди часто приймають рішення щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, але для цього має бути сформований відповідний пакет документів, який підтверджує фінансові витрати на ведення судової справи.

Результати проведеного дослідження підтверджують важливість впровадження єдиних міжнародних стандартів відшкодування витрат

на професійну правничу допомогу, які будуть функціонувати у всіх демократичних державах. Хоча варто враховувати не лише обсяг роботи адвоката та складність справи, але й поточний економічний стан держави та особливості функціонування судової гілки влади. Вагомим аспектом є узгодження національного законодавства (приміром, процес євроінтеграції України) з міжнародними стандартами, що дасть можливість зміцнити правову систему держави в цілому й підвищити якість надання юридичних послуг.

Подальші пошуки у напрямку відшкодування витрат на професійну правничу допомогу мають сконцентруватися на впровадженні міжнародних стандартів в українську практику та бути надалі інтегрованими у вітчизняне законодавство. Відповідно значна увага має бути приділена міжнародній практиці відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Тому порівняльний аналіз таких практик дасть можливість Україні сформувати ефективну та якісну систему відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Надалі важливо аналізувати та досліджувати вплив змін у правовому регулюванні на практику відшкодування витрат на правничу допомогу в Україні. Мається на увазі постійний моніторинг та контроль судових рішень, що супроводжується анкетуванням й опитуванням учасників судового процесу. Така система дасть можливість якісно провести судову реформу в Україні й вчасно виокремлювати недоліки та виправляти їх. Дослідження в цьому напрямі дадуть можливість удосконалити систему відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, зробити її ефективною, прозорою та якісною.

Таким чином, удосконалення цілісного правового регулювання в Україні та практики застосування норм щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є основою для створення в державі прозорого та ефективного судового захисту, який відповідає міжнародним стандартам й демонструє викорінення правового нігілізму. Поступове впровадження європейських механізмів, критеріїв, принципів та методів оцінки витрат створить якісну, ефективну, прозору, добросовісну, дієву, результативну та продуктивну правову систему України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гнатів О. Практика фактичного відшкодування витрат на правничу допомогу з реальними у цивільному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1.4. С. 164-166.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Михайліна Т. В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія. Вінниця. ДонНУ ім. В. Стуса, 2018. 312 с.
4. Likarchuk N., Velychko, Z., Andriieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
5. Калюжна А., Моїсеєнко Д. Особливості відшкодування судових витрат на професійну допомогу адвоката в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 71. С. 115-119.
6. Господарський процесуальний кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
9. Mezgari A. Legal Assistance and Reimbursement of Legal Costs before the Tribunal (1950–2009). *The Internal Justice of the United Nations. Brill Nijhoff*. 2015. P. 92-114.
10. Константинов А. К., Беяневич О. А. Особливості подання заяви про відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу в господарському судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 81-86.
11. Рябов Д. С. Щодо зменшення судових витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві on the reduction of legal expenses for professional legal assistance in economic proceedings. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 31-38.
12. Константинов А. К., Беяневич О. А. Особливості розподілу судами витрат на професійну правничу (правову) допомогу в господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. №1, Том 2. С. 141-152.
13. Лук'янчиков О. Види правової допомоги адвоката в контексті відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 2(4). С. 79-86.
14. Колісник С. А. Механізм визначення, доведення, розподілу та відшкодування витрат на правничу допомогу в адміністративному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 6(35). С. 105-110.
15. Заборовський В., Манзюк В. Деякі проблемні питання компенсації витрат на правничу допомогу у випадку застосування «гонорару успіху». *Trends in the development of modern scientific thought*. 2020. № 10. С. 222-225.
16. Свірін О. Ф. Застосування у господарському та цивільному судочинстві принципу відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 93-97.
17. Гушилик С. М. Актуальні питання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2019. № 3. С. 59-66.
18. Андреева О.В. Окремі проблемні аспекти відшкодування витрат на професійну правничу допомогу у господарському судочинстві. *Право і суспільство*. 2024. № 1, Т. 1. С. 86-93.